

ADALÉKOK A SZÖVEGMONDATOK RENDSZER- ÉS SZÖVEGNYELVÉSZETI ELEMZÉSÉHEZ

(A mondatelemzés tárgyartományáról és reprezentációs nyelveiről)

NEMES MAGDOLNA

0. A szövegmondat-elemzés kérdéseivel a KLTE (2000. január 1-től Debreceni Egyetem) Magyar Nyelvtudományi Tanszéke keretében létesült – DOBI EDIT által vezetett – szövegmondat-elemző speciálkollégium keretében kezdtem el foglalkozni. Ennek a speciálkollégiumnak a célja egyrészt annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a nyelvészet és a szövegtan milyen „munkamegosztásban”-ban vesz részt (kell részt vegyen) a szövegmondatok elemzésében, másrészt az, hogy egy olyan szövegmondat-elemzési miniantológiát állítson össze, amely alapját képezheti egy, a mondatelemzés alapkérdéseiről folytató, tágabb körű véleménycserének.

Egy ilyen miniantológia összeállításakor a két alapkérdés természetesen a következő: (1) honnan célszerű vennünk az elemzendő szövegmondatokat, (2) milyen reprezentációs nyelvet célszerű alkalmaznunk a mondatelemzésben.

1. A vizsgálandó mondatokat először RÁCZ ENDRE – SZEMERE GYULA *Mondattani elemzések* (Tankönyvkiadó, Budapest, 1972. 372 lap) című könyvéből kívántuk választani. A *Mondattani elemzések* 1972-ben jelent meg először, s azóta számos kiadásban utánnyomták. Legutóbb 1993-ban adták ki, ez a mű hatodik kiadása. Minthogy a könyv egyetemi tankönyvnek készült, s arra vállalkozik, hogy mondattani gyakorlókönyvet, példatárat adjon a magyar szakos hallgatók és a magyartanárok kezébe, számunkra kézenfekvő volt, hogy ebből keressünk példákat. Ezenkívül a könyv csaknem valamennyi mondatához megadja 'lelőhelyé'-nek bibliográfiai adatait is, így lehetőséget látszott nyújtani a szóban forgó szövegmondatok szövegkontextusának a visszakeresésére is.

1.0. A kötet első része a hagyományos mondattani elemzés módszerével foglalkozik. Szól a mondatok fajtáiról, a modalitásról, a logikai minőség megállapításáról, majd a funkcionális mondatelemzés lépéseit mutatja be példák segítségével. A második egység 1237 példamondatot tartalmaz, elemzéssel együtt.

A szerzők, a hagyományos mondattani felfogás alapján, a mondatot mint a nyelv egységét közelítik meg, s a rendszermondatot tekintik vizsgálati tárgynak – ha mindjárt e rendszermondatokat konkrét szövegek szövegmondataiból „vonják is el”. Céljuk az, hogy az alacsonyabb szintű nyelvi egységekből (szavak, szó szerkezetek) nyelvi szabályok által létrehozott mondatok szintagmatikus viszonyait mutassák be.

A mondatot azonban más irányból is megközelíthetjük, meg kell közelítenünk. A mondat valóban szerkesztmény, struktúráját meghatározza a benne felhasznált nyelvi eszközök természete. Végső formája mégis a nyelvi interakcióban jön létre, hiszen az elhangzó beszédet/leírt szöveget a beszélő szándékával és a hallgató elvárásával összhangban mindig egy sor körülmény alakítja. A szövegnyelvészet ezen okok miatt is elkülöníti a *rendszermondattól* a *beszéd egységét* képező mondatot, a *szövegmondatot*. Szövegmondat minden, a kommunikáció során létrehozott leírt/kimondott mondat. Természetesen a szövegmondat is alacsonyabb szintű nyelvi egységekre bomlik, grammatikai kapcsolódásai pedig részei a megalkotott szövegnek. Szövegnek, hiszen a szövegmondat

vizsgálata elképzelhetetlen ko- és/vagy kontextus nélkül. Szöveggörnyezet nélkül lehetetlen kiegészíteni a hiányos mondatokat, és feloldani a névmási utalásokat (*ő, neki*), határozószókat (*ott, ekkor*) stb. Az ilyen típusú problémák a funkcionális elemzésben is felmerülnek, s a szerzők olykor zárójelben utalnak a kontextusra:

[A villamos] *álmában csönget egy picit.* (63. példamondat)

József Attila így írta az „Altató”-ban:

*A villamos is aluszik,
s míg szendereg a robogás,
álmában csönget egy picit –
aludj el szépen, kis Balázs.*

Tekintettel a s z ö v e g k ö r n y e z e t szerepének fontosságára a szövegmondat-elemzésben, vizsgálni kezdtem a *Mondattani elemzések* című könyvben elemzett mondatoknak szöveggörnyezetükhöz való viszonyát, ami egyrészt nem bizonyult egyszerű feladatnak, másrészt különféle meglepetésekkel is szolgált.

A példák többségét RÁCZ ENDRE és SZEMERE GYULA a szépirodalomból meríti, elsősorban Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Illyés Gyula prózájából, Ady Endre, Arany János, Petőfi Sándor lírájából. Nem jelölik azonban, hogy a szerző mely művéből származik az idézet, így az ismerősen csengő verssorokat is nehéz azonosítani.

1.1. Előfordul, hogy a megadott szerző rossz támpont az olvasónak, hiszen Petőfi Sándor írta a *János vitéz* ötödik énekében ezt:

*Szétnézett a puszta hosszában, széltében,
Nagy égháború volt keletkezőben.*

A *Mondattani elemzések* 80. példamondata (*Nagy égháború volt keletkezőben.*) mellett ugyanakkor (nyilvánvalóan tévedésből) Arany János neve szerepel.

1.2. „A példamondatként felhasznált irodalmi idézetek helyesírása – az iskolai gyakorlatnak megfelelően – általában a mai helyesírási szabályokat követi” – szögezik le a szerzők (6). Ez magyarázza a *Kukoricza Jancsi* név *Kukorica Jancsi* formában való írását (17. példamondat), vagy az 1112. példamondat eredetitől való eltéréseit. Arany így írta a Toldi 5. énekében:

*Megsajnálta Miklós hogy reájok hágott,
Símogatta a két árva kis jószágot,
Mint a juhász-bojtár, amikor kapatja,
A komondor kölyköt végig simogatja.*

A Rác—Szemere-féle gyakorlókönyv ekképp módosította az eredeti szöveget:

Megsajnálta Miklós, hogy reájok hágott,

*Simogatta a két árva kis jószágot,
Mint a juhászbojtár, amikor kaptja,
A komondorkölyköt végigsimogatja.*

Ez helyeselhető eljárás, hiszen a gyakorlókönyv nem filológiai kérdésekkel foglalkozik, hanem a mondatelemzés menetének bemutatása, szemléltetése a célja. Ám a helyesírás módosításai mondattani kérdésekre is kihatnak. A *komondor kölyköt* jelzős szerkezetként elemzendő, ám a *komondorkölyköt* formában nincs jelző, a szó a tárgy szerepét tölti be a mondatban. A *végig simogatja* határozós viszonya megszűnik, ha *végigsimogatja* formában írjuk. Ekkor igekötős ige szerepel állítmányként a tagmondatban.

1.3. A verssorok tördelése többnyire követi a költői szövegek eredetijét, ahogy az 1104. és az 1124. példában:

*Van, ki a kis bárányt félti izzadástul;
S bundáját lerántja, még pedig irhástul;
Más a vékonypéznű nyúlat szalonnáza,
Hogy csöpögjön a zsírtó ösztövére csontváza.*
(Arany János: *Toldi*, 2. ének)

*Most hódolok, midőn még messze vagy,
Midőn még rémes átkozott neved van,
Midőn még, aki megfeszíteni
Kész tégedet, azt becsülik legjobban.*
(Petőfi Sándor: *Respublika*)

1.4. Ez azonban nem mindenütt van így: „Azokban a versidézetekben – írják a szerzők –, amelyekben az eredeti sorbeosztást nem tartottuk meg, a sorkezdő – de nem mondatkezdő – nagybetűk helyére kisbetűk kerültek” (6). Ezért változott meg a 957. és a 657. mondat tördelése az eredetihez képest.

*Mi más rendre vágyunk:
Vagy igaz világ lesz,
Vagy nem lesz itt semmi.*
(Ady: *Emlékezés Táncsics Mihályra*)

A 957. példamondat: *Vagy igaz világ lesz, vagy nem lesz itt semmi.*

*Ne nézz, ne nézz hát vágyaid távolába:
Egész világ nem a mi birtokunk;
Amennyit a szív felfoghat magába,
Sajátunknak csak annyit mondhatunk.*
(Vörösmarty: *A merengőhöz*)

A 657. példamondat: *Amennyit a szív felfoghat magába, sajátunknak csak annyit mondhatunk.*

A kiemelt tagmondatok egymáshoz való mondattani viszonya változatlan, ám nem kapcsolódik a szövegmondat előző tagmondataihoz.

1.5. Az interpunkciókkal kapcsolatban másfajta módosításokat is megfigyelhetünk. A 959. példamondat Petőfitől való, ám a János vitéz 21. énekében az idézett sor így szerepel: „*Éj van-e vagy szemem világa veszett ki?*”. A gyakorlókönyv az első tagmondat után vesszőt használ, ami nincs meg az eredetiben. Valóban tagmondathatár van a vesszőnél, bár Petőfi nem tette ki az írásjelet. Ennek több oka lehet. A könyv által megcélzott közönség ugyanis tisztában van azzal, hogy az elmúlt századokban többször változott a magyar helyesírás, sőt a költők/írók szándékosan – stilisztikai, ritmikai, verselési – okokból el is térhetnek az aktuálisan érvényben levő szabályoktól.

1.6. József Attila *Reménytelenül* verséből is idéznek egy „mondatot”. Azért szükséges az idézőjel használata, mert a versmondat nem ott zárul, ahol a Rácz—Szemere-könyvben.

*Az ember végül homokos,
szomorú, vizes síkra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.*

(József Attila: *Reménytelenül*)

Ebből a többszörösen összetett mondatból egyszerű mondatot vágta ki a szerzők (lásd: 39. példamondat; az első sor végéről lemaradt a vessző):

*Az ember végül homokos
szomorú vizes síkra ér.*

Hasonló átalakítást hajtottak végre a *Toldi* Előhangjából származó 32. példamondat esetében is:

*Ez volt ám az ember, ha kellett, a gáton,
Nem terem ma párja hetedhét országban;
Ha most feltámadna s eljöne közétek,
Minden dolgát szemfényvesztésnek hinnétek.*

(Arany János: *Toldi*, Előhang)

Minden dolgát szemfényvesztésnek hinnétek. [=32. példamondat.]

1.7. A *Mondattani elemzések* szerzői többször idézik Mikszáth Kálmán szövegeit, elsősorban a *Nosztly fiú esete Tóth Marival* regény, valamint a *Szent Péter esernyője* kisregény mondatait.

A *Nosztly fiú esete Tóth Marival* negyedik fejezetében Koperczky és Malinka beszélgetnek:

— [...] *Hogy mi a teendője? Hm, azt nehéz meghatározni. Mindenekelőtt egy szép beiktatási beszédre van szükségem. Ezt önnek kell megcsinálni. Ez a szekretárius dolga. Csinált már ön ilyesmit?*

— *Nem csináltam még, de a chiártól kezdve mindent meg tudok csinálni, csakhogy...*

— *Csakhogy?*

— *Jó volna látni mintának egy ilyen beszédet, mi szokott abban lenni.*

— *Sok zöldség, temérdek hetle-kotla. És ezt nekem szóról szóra be kell magolnom. [...]*

Az idézett szövegrészlet utolsó mondatából a szerzők úgy alkottak példamondatot, hogy annak az előzőekkel összekapcsoló „és” kötőszavát elhagyták a mondat éléről. Így épp a konnexitást biztosító elemet szüntették meg. Továbbá a mondaton belüli névmás (ezt=sok^zöldséget, azaz a beiktatási beszéd sületlenségeit), aminek helyét megváltoztatták, nem oldható fel kontextus nélkül.

Mindezek ellenére a 45. példamondat a következő:

Nekem ezt szóról szóra be kell magolnom.

1.8. Mire gondolhatunk, ha ezt olvassuk: „*Mintha egy kis serét volna ott bent a nyílásban.*”? Talán valamilyen robbantás után egy szűk résen kukucskál a nyomozó, és valamit, talán egy serétet lát. Pedig a *Nosztty fiú* 19. fejezetében egészen másról ír Mikszáth:

A vén macska gyanakodva, ellenségesen néz vissza a kíváncsiakra, szemei pirosbán fénylenek, mint a rubint és berzenkedő bajusza szinte szikrákat hány. A kicsinyek pedig bóbiskolni látszanak mindnyájan, csak éppen az egyik nyitogatja már a szemecskéjét, mintha egy kis serét volna ott bent a nyílásban.

A feltételes hasonlító mellékmondat mellől hiányzik a főmondat, aminek következtében a példamondat többféle szövegvilág feltételezését is lehetővé teszi.

1.9. Hasonló beavatkozás történt Ady Endre *A Május: szabad* versén is, ugyanis az egyik sor néhány szavát formálták önálló példamondattá a szerzők:

*Örüljön ma minden bilincses többi,
Van még, aki magyar földön szabad,
Mert a Tavaszt nem tudták megkötözni
S a május mégis ír, izgat, beszél*

A Tavaszt nem tudták megkötözni. [= 48. példamondat.]

1.10. Mikszáth Kálmán stílusát — többek között — a többszörösen összetett, bonyolult felépítésű mondatok jellemzik. A *Nosztty fiú* ötödik fejezetéből való az alábbi mondat:

Gurult az öreg úr, mint az ördögmotolla, nagy lihegve kövérsége miatt, amint pedig odaért, kivette szájából nagy alázatosan a pipáját s függőlegesen leeresztvén azt maga mellett, a fejről hirtelen lekapott sapkáját ráakasztotta a csutorára, nehogy valahogy szórakozottságból tiszteletlen módon a szájába vegye, míg a méltóságos báró színe előtt áll.

A *Mondattani elemzések* 369. példamondata, mely az okhatározó használatát szemlélteti, így szól:

Gurult az öreg úr nagy lihegve a kövérsége miatt.

1.11. Közismert Illyés Gyula *Puszták népe* című műve, melyet az író a dunántúli puszta bemutatásával indít. Van ott iskola, templom, kastély, majd így folytatja:

A kastély után a legdíszesebb, sőt néha még annál is tekintélyesebb épület az ököristálló. (1. fejezet.)

A *Mondattani elemzésekben* ez a mondat [=533. példa] másként szerepel:

A kastély után a legdíszesebb épület az ököristálló.

Mindkét mondat azonosító szerkezetre épül, azaz *valami (copula) valami*. Az állítmány bővítményei eltérőek, hiszen a Rácz—Szemere-könyv elhagyja az annak jelzői közötti fokozó kapcsolatos viszonyt kifejező szövegrészt.

1.12. Bizonyos szövegekből nemcsak részleteket ragadnak ki a szerzők, hanem meg is változtatják azokat. József Attilát idézem:

*Nem sietünk, erősen vagyunk, rengeteg az elevenünk, a halottunk,
tanácsot állunk a dombon, melyre pincéből, bányából,
kubikos gödörből feljutottunk –
viszi az idő a ködöt, tisztán meglátni csúcsainkat.
(József Attila: *Szocialisták*)*

A kiragadott részletben a szavak sorrendjét is megváltoztatták:

Viszi a ködöt az idő. [= 42. példamondat.]

1.13. A *Szent Péter esernyője* második részének *Gyanus jelenségek* című fejezetéből való Mikszáth alábbi, bekezdésnyi szövegrészlete:

Az események logikus folyása elé két különös körülmény vágódott. Az egyik az, hogy Wibra Anna leesett egyszer a létráról és kitorpte a lábát, úgy, hogy egész életére sánta lett, s kinek kellene egy sánta szolgáló?

A szerzők a második mondat két tagmondatából formáltak egyetlen, következményes jelentéstartalmú összetett mondatot úgy, hogy a *lett* igét *maradtra* változtatták. A 857. példamondatban ugyanis ez szerepel:

Kitörte a lábát úgy, hogy egész életére sánta maradt.

Berzsenyi Dániel közismert verséből, az *Osztályrészemből* is idéznek, pontatlanul. Az 56. példamondat (*Szeretet, szabadság lakja hajlékom.*) kiválóan szemlélteti a halmozott alanyt és a határozó értékű tárgyat. Kár, hogy Berzsenyi valami egészen másról írt (vagy más kiadásból idéztek a szerzők, s más kiadást használtam én?):

*Van kies szőlőm, van arany kalásszal
Biztató földem: szeretett Szabadság
Lakja hajlékom. Kegyes istenimtől
Kérjek-e többet?*

(Berzsenyi Dániel: *Osztályrészem*)

A *szeretett* (nem *szeretet!*) szó a *Szabadság* jelzőjeként áll a versben.

1.14. A bemutatott szövegmodosítások három fő dolgot érintenek. Egyrészt filológiai problémát okoznak, megváltoztatják a sorok tördelését, központosását; ezek a változtatások mondattani szempontból irrelevánsak (pl. 959. példamondat – 1.5). Bizonyos változtatások azonban érintenek mondattani kérdéseket is. Egyszerű mondatokban változnak a jelzős, határozós, illetve tárgyias szerkezetek. Az összetett mondatokból gyakran tagmondat(ok) marad(nak) ki, ahogy láttuk Vörösmarty és Mikszáth szövegeiben. Harmadrészt olyan módosításokat hajtanak végre a szerzők az írói szövegeken, melyek kontextust szüntetnek vagy változtatnak meg. Gondolhatunk a *Nosztly fiú*-ból vett példákra, vagy Illyés Gyula idézett mondatára. A különböző szövegváltoztatásokkal – véleményem szerint – a szerzők célja az lehetett, hogy valamely mondattani jelenség bemutatását zavaró tényezők ne nehezítsék. A többszörös tárgy bemutatását célozza a *Tavaszt nem tudták megkötni.* példamondat. Ady Endre *A Május: szabad* versében a példamondat a negyedik tagmondat részeként szerepel. Az egész mondat elemzése kikerülne az egyszerű mondatok köréből, így nehéz lenne a célzott jelenséget bemutatni. Hasonló a helyzet az okhatározó (pl. 369. példamondat) és az azonosító szerkezet (pl. 533. példamondat) tárgyalásakor is.

Különösen az utóbbi példák áttekintésekor feltehető a kérdés: helyeselhető-e egy ilyen eljárás? A szerzők választhatták volna a fáradtságosabb utat, hogy az eredetiben is egyszerű mondatokat keresnek, s nem alakítanak át többszörösen összetett mondatokat, ahogy tették is néhányszor. Ady Endre: *A Holnap éneke* című verséből pontosan idéznek: *Ordít utánam cafra sereggel a Tegnep.* (=11. példamondat). Említhetjük a Mikszáthtól való 44. példamondatot is, mely pontosan így szerepel a *Nosztly fiú* negyedik fejezetében is, ti. *Nem szeretek én körmölni.* Miért nem lehetett ugyanígy eljárni a többi egyszerű mondat kiválasztásakor? Feltűnő, hogy sem a szerzők, sem a *Magyar Nyelvőrben* 1972-ben megjelent recenzió nem utal arra, hogy az elemzett (egyszerű) példamondatok sok

esetben nem azonosak azzal, amit íróink, költőink használtak. Az összetett és a többszörösen összetett mondatok között jobb a helyzet, nagyobb a pontos idézetek aránya. A *Szent Péter esernyőjéből* számtalan, hibátlan mondatot idézhetnénk (például összetett: 930., 726., 720.; többszörösen összetett: 1054., 1096., 1118., 1125.). Az esetleges félreértések elkerülése végett szerencsés lett volna a meglévő kritikai kiadások használata, vagy a használt kötet pontos kiadási adatainak megadása.

A bemutatott szövegváltoztatásokra — mint a bevezetőmben említettem — 1999 tavaszán lettem figyelmes, amikor bekapcsolódtam a KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékén működő szövegmondat-elemzési kutatócsoport munkájába, amelynek célja eredetileg az volt, hogy a Rácz—Szemere *Mondattani elemzések* című könyv hatvan kiválasztott szövegmondatát eredeti szöveggörnyezetében visszakeresve, elkészítsük azoknak mint szövegmondatoknak a reprezentációját. A szöveggörnyezetek visszakeresését a Magyar Elektronikus Könyvtár, a *Verstár—a magyar líra klasszikusai*, valamint Mikszáth Kálmán műveinek CD-ROM-os változata igen hatékonyra tette, és közben derült fény a bemutatott szövegmodosításokra.

Ennek a vizsgálatnak a tapasztalatai alapján — elsősorban azért, hogy a *Mondattani elemzések* című könyvvel minden konfrontációt elkerüljünk — az említett speciálkollégiumban stratégiát változtattunk, és elemzéseink céljára magunk kerestünk szövegmondatokat.

2. A speciálkollégium munkájához kiindulási alapként DOBI EDIT „Megjegyzések egy szövegnyelvészeti indítatású mondattani elméleti keret megalapozásához” című tanulmánya (lásd PETŐFI S. JÁNOS — BÉKÉSI IMRE — VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 11.* 161-194), valamint „Szövegmondatok szövegnyelvészeti megközelítése szemiotikai-textológiai keretben” című írása (lásd *Officina Textologica 4*, 81-124) szolgált. Ebben az elméleti keretben — globálisan — a *rendszer nyelvészet* feladata egy szövegmondat levezetése, a *szövegnyelvészet/szövegtan* pedig az adott szövegmondatban kifejezésre jutó (ko)referenciarelációk reprezentálása, valamint annak motiválása, hogy a szóban forgó szövegmondat az adott szöveghelyen miért éppen abban a linearizált formában fordul elő, amelyben előfordul.

2.1. Az elemzési modell a következő két részből áll:

(A) Az első a szövegmondatokat globális szemiformális szemiotikai textológiai szempontból vizsgálja. A közelítés *globális*, mert a reprezentáció ezen szakaszában a mondatösszetevők — ko- és/vagy kontextusukkal együtt — funkcionális-grammatikai, szintaktikai és (ko)referenciális leírása történik. A modell épít a hagyományos grammatika eredményeire, azokat szervesen beépíti a reprezentációba. A *szemiformális* kifejezés arra vonatkozik, hogy a megközelítés formalizált reprezentációs modell létrehozására törekszik, ám figyelembe veszi, hogy egészében vett formalizálás nem lehetséges. A *szemiotikai textológiai* összetevő arra utal, hogy a szövegmondatokat mint szövegek összetevőit tekinti. A szövegmondat felépítését tekintve lehet komplex, de szövegbeli szerepét tekintve elemi összetevő. Épp ezért a szövegmondatok reprezentációja elképzelhetetlen kontextus nélkül, hisz a névmási, személyragos és egyéb utalásokat csak ily módon lehet feloldani.

(B) A második a szövegmondatoknak kanonikus szemiotikai textológiai megközelítését irányítja. A *kanonikus* elnevezés arra utal, hogy az adott ko- és/vagy kontextusban megjelenő szövegmondatokat a nekik megfelelő rendszermondatok pragmatikai paraméterekkel ellátott megnyilvánulásaként kezeli. Ehhez a megfeleltetéshez felhasználja a strukturális és a generatív grammatika eredményeit.

A modell használatának bemutatásához itt választott mondat a *Népszabadság* 1999. május 4-i számának 18. oldalán szerepel, az *Ópusztaszer: titok és valóság* című cikk harmadik szövegmondataként. A mondat közvetlen szövegelőzménye a következő: *Az ország egyik legújabb és legnépszerűbb idegenforgalmi látványossága az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark. Kevés vendég lépte át kapuit elismerés, meghatottság nélkül, legyen szó magyarról vagy külföldről. Múltunkat idézi itt szinte minden.*

2.2. A továbbiakban a választott szövegmondat nyelvészeti/szövegtani megközelítést mutatom be szemiotikai textológiai keretben az említett modell felhasználásával. Az egyes reprezentációs lépések rövidítéseit nem értelmezem, hisz nem a modellnek, hanem alkalmazásának a bemutatása a célom. A rövidítések, a szimbólumok és a jelölések magyarázata és példával illusztrált kommentálása megtalálható az *Officina Textologica* 4. kötetében. A kötet megjelenése óta a modell kiegészült a funkcinális mondatban értelmezett szintek ágrajzjelölésével.

A mondat mint a szöveg egysége akkor tölti be maradéktalanul a szerepét, ha szervesen kapcsolódik ahhoz, és részt vesz a szöveg egységének megteremtésében. Egy szövegből kiemelt – grammatikailag kifogástalan – mondat szövegösszefüggés híján nem képes a kommunikációs szerepét betölteni, hisz nem feltétlenül egyértelmű a jelentése.

Olvasáskor – egyéni interpretációtól függően – többféleképpen egészíthetjük ki a választott mondatot. Álljon itt egy lehetséges kiegészítés: *Múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) idézi itt (az^Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékparkban) szinte minden (az^Emlékparkban található dolgok).*

A. *A kiválasztott szövegmondat globális szemiformális szemiotikai textológiai megközelítése*

Ahogy láttuk, az elemzésre választott szövegmondat közvetlen kotextusa a következő (a „K” szimbólumok az egyes szövegmondatokat jelölik):

[K1]Az ország egyik legújabb és legnépszerűbb idegenforgalmi látványossága az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark. [K2]Kevés vendég lépte át kapuit elismerés, meghatottság nélkül, legyen szó magyarról vagy külföldről. [K3]Múltunkat idézi itt szinte minden.

1.0. [K03] = *Múltunkat idézi itt szinte minden.*

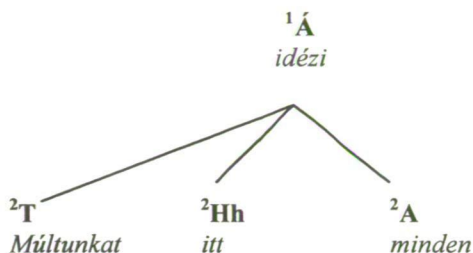
1.1. [K03/LeSzin-repr] =

Múltunkat	idézi	itt	szinte	minden
múlt-u-nk-a-t	idéz-i	-	-	-
fn	i/k/j/sg.3/t	hsz	msz	nm
² T	¹ Á	² Hh	[² A]

1.2a. [K3/Relorg-ágrajzos] = K3

Megjegyzés: Ha a szemiformális reprezentációban 'ágrajzos reprezentáció'-ként olyan ágrajzot kívánunk alkalmazni, amihez majd közvetlenül kapcsolódhat a kanonikus reprezentáció, az adott szövegmondat reprezentálásának ennél a lépésénél az ágrajznak csupán a 'domináns elemét', magát a „K3” szimbólumot tüntethetjük fel.

Ennek kiegészítéseként alkalmazhatjuk viszont a funkcionális elemzés 'sematikus reprezentáció'-ját, ami az adott esetben a következő (szimbólumokkal és szavakkal):

Megjegyzés: A funkcionális mondatelemzés a módosítószókat az elemzésben nem tünteti fel, ezért nem ábrázoltam a *szinte* elemet.

1.2b. [K3/Relorg-levezetett] =

K03 = ²Múltunkat ¹idézi ²itt ²szinte^minden.

1.3. [K3/Relorg-linearizált] =

K03 = „<Múltunkat idézi itt szinte^minden.>”[K03]

2.1. [K3&vb/LeSzin-repr] =

Múltunkat	(a	miénket,	az	ország	lakóiét)	idézi	itt
múlt-u-nk-a-t	-	miénk-e-t	-	ország	lak-ó-i-é-t	idéz-i	-
fn	ne	nm	ne	fn	fn	i/k/j/sg.3/t	hsz
² T	(³ Jért...	...	⁵ Jbi	...	⁴ J _(ért)	¹ Á	² Hh

(az	Ópusztaszeri Nemzeti Történeli Emlékparkban)	szinte	minden
-	Ópusztaszeri Nemzeti Történeli Emlékpark-ban	-	-
ne	fn (tn)	msz	nm
² (Jért...	...)	-	² A

Kommentár:

A **K3** egyetlen szövegmondatból álló egyszerű mondat.

A mondat az *idéz valami valamit valahol* funktor+argumentumai struktúrából származtatható. Az ágens szerepű, *valami* argumentumot a *szinte^minden* összetevővel tudjuk azonosítani. A *valamit* argumentumot a **K1** alapján tudjuk az ország lakóival, pontosabban Magyarország lakóival azonosítani. Ennek megfelelően a többes szám első személyű alak az ország múltját jelöli. Az *itt* névmási elem a **K2** alapján az *Ópusztaszeri Nemzeti Történeli Emlékpark* (a továbbiakban: Emlékpark) összetevővel ekvivalens. A *minden* névmási összetevő nem rendelkezik konkrét referenciával, a mondatban az Emlékparkban található összes dolgot jelölheti. A *szinte* módosítószó a beszélő szubjektív ítéletének kifejezőjeként a szövegmondat *minden* egységére vonatkozik.

2.2b. [K3&vb/Relorg-levezetett] =

$K3 = {}^2Múltunkat({}^3a \text{ miénket}, {}^5az \text{ ország } {}^4lakóit) {}^1idézi {}^2itt(\text{az Emlékparkban}) \text{ szinte}^{\wedge 2} \text{ minden.}$

A 2.1. táblázatos reprezentációból a **K3&vb** leolvasható, és a **Relorg** ágrajzos reprezentáció is könnyen megalkotható.

3.2b. [K3&vb&ind/Relorg-levezetett] =

Koreferenciaindexek:

A 2.2b. alapján a következő (*ko*)referenciaindexek vezetendők be:

- i01 = ország (Magyarország, metonimikusan Magyarország lakói, azaz mi)
- i03 = Emlékpark
- i10 = múlt
- i11 = minden (az Emlékparkban található összes dolog)
- f3 = idéz {valami valamit valahol}

K3&vb&ind =

$K3 = Múltunkat[i10](i01) (a^{\wedge}miénket[i10](i01), az^{\wedge}ország^{\wedge}lakóit(i10)(i01)) \text{ idézi}[f3] (i11|i10) \text{ itt } [i03] (\text{az}^{\wedge}Emlékparkban|i03) \text{ szinte } minden|i11|.$

3.2. [K533&vb&ind/Relorg-linearizált] =

K3 = <Múltunkat[i10](i01) (a^miénket|i10|(i01), az^ország^lakóiét(i10)(i01)) idézi[f3] (i1|i10) itt |i03| (az^Emlékparkban|i03|) szinte minden|i11|. >

B. A kiválasztott szövegmondat kanonikus szemiotikai textológiai megközelítése

[K2]Múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) idézi itt (az^Emlékparkban) szinte^ minden.

1.0. A K3(&vb) kiindulászerkezet kontextusa =

	K3 (1 x 2 x 3 x 4 = 24)
1.	Múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) idézi itt (az^Emlékparkban) szinte^ minden.
2.	Múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) idézi szinte^ minden itt (az^Emlékparkban)
3.	Múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) szinte^ minden itt (az^Emlékparkban) idézi
4.	Múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) szinte^ minden idézi itt (az^Emlékparkban)
5.	Múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) itt (az^Emlékparkban) idézi szinte^ minden
6.	Múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) itt (az^Emlékparkban) szinte^ minden idézi
7.	Itt (az^Emlékparkban) szinte^ minden idézi múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét)
8.	Itt (az^Emlékparkban) szinte^ minden múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) idézi
9.	Itt (az^Emlékparkban) idézi múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) szinte^ minden
10.	Itt (az^Emlékparkban) idézi szinte^ minden múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét)
11.	Itt (az^Emlékparkban) múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) idézi szinte^ minden
12.	Itt (az^Emlékparkban) múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) szinte^ minden idézi
13.	(*)Szinte^ minden múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) itt (az^Emlékparkban) idézi
14.	Szinte^ minden múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) idézi itt (az^Emlékparkban)
15.	Szinte^ minden itt (az^Emlékparkban) idézi múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét)
16.	Szinte^ minden itt (az^Emlékparkban) múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) idézi
17.	Szinte^ minden idézi itt (az^Emlékparkban) múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét)
18.	Szinte^ minden idézi múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) itt (az^Emlékparkban)
19.	Idézi szinte^ minden itt (az^Emlékparkban) múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét)
20.	Idézi szinte^ minden múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) itt (az^Emlékparkban)
21.	Idézi múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) itt (az^Emlékparkban) szinte^ minden
22.	Idézi múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) szinte^ minden itt (az^Emlékparkban)
23.	Idézi itt (az^Emlékparkban) szinte^ minden múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét)
24.	Idézi itt (az^Emlékparkban) múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) szinte^ minden

Megjegyzés: Az ezt a kiindulászerkezet-kontextust képező valamennyi szövegmondat az *idéz {valami valamit valahol}* igéből hozható létre.

A *szinte* módosítószó a beszélő szubjektív ítéletének kifejezőjeként a szövegmondat *minden* egységére vonatkozik. A *szinte^ minden* összetevő ezért nem választható el egymástól. Az adott szövegmondat verbális kiegészítéseinek, mivel értelmezőként kerülnek

be a mondatba, nincs szerepük a lehetséges kiindulászerkezetek számának meghatározásában. A névmási összetevő *itt* (azaz az Emlékparkban) és a *múltunkat* (azaz a miénket, az országát) összetevők együtt változtatják helyüket a sorrendi változatokban.

A létrehozott kiindulászerkezetek megítélését az egyéni kompetencia is befolyásolja. A szemantikailag nem jól formált struktúrát *-gal jelöltem.

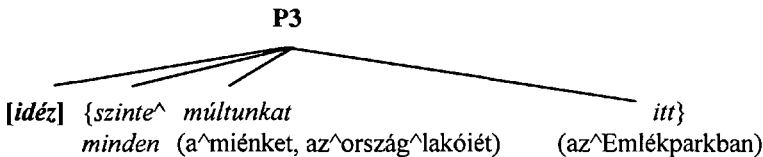
1.1. P3/Org-[f]{A}

A P3/Org létrehozásához a következő funktor+argumentumai struktúrákra ([f]{A}-kra) van szükség:

$[idéz]_{\dots} \square (\dots) \{r11]_{\dots} \square: x1, r311]_{\dots} \square: x2, r53]_{\dots} \square: x3\}.$

Az adott szövegmondat összetevőihöz rendelhető szerepeket a reprezentációhoz alkotott szerepindikátor-lista tartalmazza (l. PETŐFI—DOBI: 2000.).

1.2a. P3/ágrajzos

1.2b. P3&ind/levezetett:

A szemiformális reprezentációhoz bevezetett koreferenciaindexeket a kanonikus reprezentációhoz nem kell kiegészítenünk.

$P3 := [fae]\{rt:t3, rs:s3, rp:p3\};$

$P3 := [fae]\{rt: t3, rs:s3, rp:p3\},$

$p3 := [idéz]_{k/j/sg.3} \square (i11|i10) \{r11]_{-} \square \square (i11), r311]_{-t} \square: [i10](i01), r53]_{-} \square \square |i03\},$

$[szinte^minden]\{r0: i11\},$

$[múlt]\{r0: i10\},$

$*[ország^lakói]\{r0: i01\},$

$*[(a^miénket, az^ország^lakóiét)]\{r03: |i10|i01\},$

$*[(az^Emlékparkban)]\{r03: i03\},$

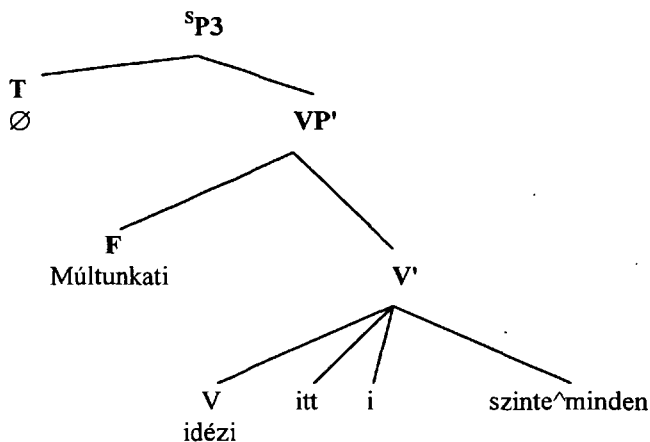
$\{d03 szinte\} [minden] \{r0: i11\}$

ahol:

d03= szubjektív megítélés, mely a mérték dimenziójába tartozik [a *szinte* leginkább a *majdnem* szóval helyettesíthető a mondatban].

1.3. P3&ind/LiM:=:□f[i10(i01)] f3 f[i03] f[i11]□

2.2a. P3&ágrajzos-Log

Megjegyzés: A könnyebb ábrázolás végett csak a mozgások eredményét mutatom be.

2.2b. P3&ind/levezetett-Log =

$S^{P3} := [fae]\{rt:t,3 rs:s3, rp:p3\};$
 $P3 := [fae]\{rt:t3, rs:s3, rp:p3\}$
 $S_{p3} := {}^P[idézi]_{k/j/sg.3} \square (i11)\{{}^Pr11[- \square \square (i11), {}^Fr311[-t:\{i10\}(i01), {}^Pr53[- \square \square (i03)\},$
 ${}^P[szinte^minden]\{r0: i11\},$
 ${}^F[múlt]\{r0: i10\},$
 $*[ország]\{r0: i01\},$
 $*[(a^miénket, az^országét)]\{r03: |i10|[i01]\},$
 $*[(az^Emléparkban)]\{r03: i03\},$
 $\{d03 szinte\} [minden] \{r0: i11\}$

ahol:

d03= szubjektív megítélés, mely a mérték dimenziójába tartozik [a szinte leginkább a majdnem szóval helyettesíthető a mondatban].

2.3. P3&ind/LiM-Log:=:□^Ff[i10] ^Pf3 ^Pf[i03] | ^Pf[i11]□

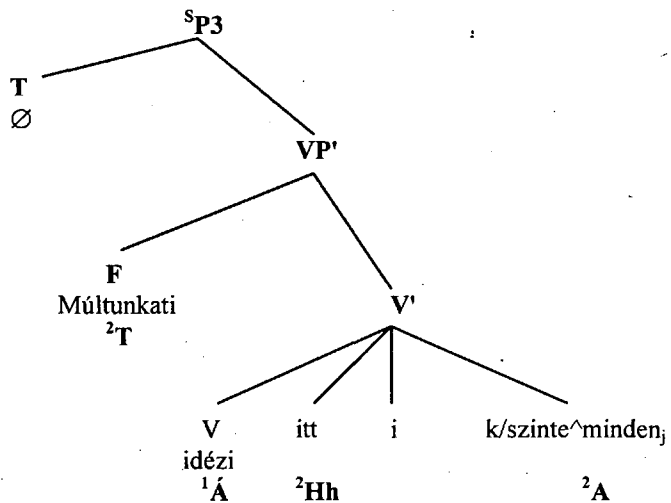
3.3. P3&ind/LiM-Ak:=:□^Ff[i10] f3 f[i03] | f[i11]□

Összegzés

A szemiotikai textológia olyan elméleti keretet biztosít a szövegmondat-reprezentáció számára, mely lehetővé teszi azok ko- és/vagy kontextuális befolyásoltságának a bemutatását. Így a szövegmondat szituációs folyamatában ragadható meg. Ehhez szükséges a koreferencialitás figyelembevétele, hisz másként az igeragozás és a személyragozás utalásai nem oldhatók fel.

A szemiformális és a kanonikus reprezentációval kapcsolatban két kérdés kíván további elemzést. Az egyik az, hogy a kanonikus reprezentáció generatív grammatikai eredetű ágrajzos és a szemiotikai textológiai eredetű levezetett formája a jelenleginél jobban összehangolható-e. A másik kérdés pedig az, hogy a szintaktikai funkciókat jelző vagy figyelembe vevő elemzés és a logikai funkciókat jelző kanonikus elemzés egymásra vetíthető-e.

A második kérdésre adható válasz egyszerűbb az elsőre adhatónál annyiban, amennyiben könnyen megalkotható az alábbi reprezentáció:

Az elemzett szövegmondat, minthogy újságcikkből való, csak a valóság síkján értelmezhető, metaforikus jelentés nem tulajdonítható neki. A verbális kiegészítések azonban eltérőek lehetnek, bár ez nem eredményez lényeges különbséget. Sokkal fontosabb a kontextus; hiszen elemzett mondatunkat csak ezáltal tudjuk megfelelően kiegészíteni, s a felhasznált modell segítségével elemezni.

Irodalomjegyzék

DOBI EDIT:

1999. *Szövegmondatok kompozicionális organizációjáról.* MNyj. XXXVII. 143-156. Debrecen.

PETŐFI S. JÁNOS — DOBI EDIT:

2000. Az explikációk szerepe a koreferenciaelemzésben. In: Koreferáló elemek — koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése) Diskusszió. Szerk. PETŐFI S. JÁNOS – DOBI EDIT. *Officina Textologica 4.* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

Ópusztaszer: titok és valóság. Népszabadság 1999. május 4.

RÁCZ ENDRE – SZEMERE GYULA:

1972. *Mondattani elemzések.* Tankönyvkiadó, Budapest.

Verstár – a magyar líra klasszikusai. CD-ROM. 1999. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest.

Mikszáth Kálmán összes művei. CD-ROM. 1999. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest.

Magyar Elektronikus Könyvtár. Internet: <http://www.mek.iif.hu>.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ:

1999. *Nyelv és lélek.* Osiris Kiadó, Budapest.

ON THE SYSTEM LINGUISTIC AND TEXT LINGUISTIC ANALYSIS OF TEXT SENTENCES

(On the representational languages and the object domain of sentence
analysis)

MAGDOLNA NEMES

The purpose of this study is to show the differences between architectonics-oriented linguistics, system linguistics and text linguistics. The study analyses a text sentence from the daily *Népszabadság*.